

УЛОГА ПОЛОВА У ОБРЕДНОЈ ПРАКСИ НАШЕГ НАРОДА

Досадашња истраживања су показала да у обредној пракси нашег народа, тачније у његовим веровањима, постоји велики број забрана – табуа, који у одређеним ситуацијама добијају специфична својства.¹ Те забране су на неки начин „регулатори“ замишљене везе између људи и натприродних сила, које су у схватањима нашег народа најчешће третиране као анимистичке.² Сва до сада сакупљена грађа, која се налази у бројној литератури, казује да представа о натприродним бићима код нашег народа почива на веровању да су та бића слична људима, те су и њихова деловања и њихове реакције исте као и код људи. Могу бити добра и благодона, зла и осветољубива и зато их треба придобијати за своје циљеве, било подмићивањем, даривањем, поштовањем или избегавањем било каквих сукоба и несугласица који би могли проузроковати њихов бес и освету, што би свакако штетило и људима и њиховој околини.

Религија Срба без обзира на пут који је прешла до наших дана,³ сачувала је такав систем забрана – табуа, у коме је посебна улога припала жени. Из тих првобитних схватања, формираних веома давно, створена су народна веровања о мушким и женским пословима, о мушким и женским данима, мушкој и женској страни, мушким и женским демонима... На основу таквих односа настало је и веровање да је све оно што чини мушкарац пред-

¹ Д. Башић, *Табу у традиционалној култури Срба*, библиотека XX век, Београд 1980. Дефиниција табуа: „Табу се може дефинисати као скуп негативних одредби (забрана, ограничења) којима се сажима понашање људи, а који проистичу из њиховог замишљеног односа према натприродном. Стога ћемо под појмом табуа подразумевати оне негативне одредбе којима људи регулишу односе према натприродном у свим његовим појавним облицима – од представе о души и мани до представе о Богу“, 14.

² Подељена су мишљења о томе да ли се бројне забране (табуи) заснивају на представи о души (све што постоји има душу – анимизам), о представи да свуда и у свему влада једна свемоћна и страшна сила – мана или да се забране третирају као религијски феномен.

³ Наша данашња религија прешла је пут од теизације, где је анимистички систем доминирао, потом су та паганска веровања добила углавном само формално хришћанско обележје, а последња фаза је атеизација – која је постала популарна последњих пола века.

одређено да буде добро, напредно, „исправно“⁴, да су он и његово дело права благодет, како за кућу, тако и за заједницу, у којој такође има доминантну улогу, па се чак и десна страна, као страна напретка и сунца приписује мушкарцу.

Насупрот томе, жена је схваћена као „напаст“ као неко зло које не сме много тога да чини да мушкарац не би био у опасности.⁵ Забране које ограничавају жену и њену делатност аутоматски је стављају у позицију магијски „нечисте“ особе и сврставају је у ред натприродних бића, значи у представнике „оностраног“ света, којег се свакако треба клонити. Мушкарац је, значи, као магијски „чист“ представник „овостраног“ животног дела света, света у коме се стварно постоји и према постојећим забранама тај „овострани“ свет припада мушкарцу.

Веома је тешко у потпуности разумети нашу обредну праксу, односе међу половима у њој, бројне забране, које углавном ограничавају активност жене, када се сагледа стварно стање ствари. Занимљиво је да жена као представник „оностраног“ има доминантну улогу у обредима и обичајима од почетка до краја године. Њена доминација настаје од почетка Великог поста (Ускршњег поста) и трајаће све до завршетка аграрне године (то је најчешће период март – август). На сцену „овостраног“ света мушкараца жена долази у тренутку када природа почиње да се буди, када се у земљу полаже семе, када почиње постепено оживљавање „овостраног“ света.

Битна улога жене у време буђења природе почиње сакупљањем биља које ће током године имати лековиту и магијску улогу, било да је користе људи, било да служи за лечење стоке. Ти празници су Тодорова субота, Младенци, Врбица... а завршиће се Цветном недељом, седам дана пре Ускрса. Сви ти празници пропраћени су и одговарајућим женским песмама и бројним радњама које обављају жене без помоћи мушкараца. Требало би истаћи и значајну улогу обредне поворке лазарица, које по народном схватању „иду за берићет“ сеоске заједнице – односно за општи напредак њива, стоке, људи... У опходу лазарица битну улогу уз песму има и игра, а основни играчки елементи – трупкање, окрети и скокови – тумаче се у етнокореологији као ознаке за дозивање ветра, раст усева и поспешивање плодности, што на извештан начин потврђује улогу лазарице, према народном схватању. Учеснице опхода су искључиво жене (у прошлости девојке, данас девојчице).

Одбрана куће и помоћних зграда од змија и других штеточина, одбрана стоке од чини и враџбина такође је поверена женама. Бројне радње које

⁴ Мушкарац је у нашој обредној пракси недодирљив. Њему се не сме противречити, прећи пут, додирнути његове ствари када он започиње нешто да ради, не сме се ослонити именом, не сме се питати где је пошао, шта ради... и низ ситница из свакодневног живота.

⁵ Жена не сме да „опогани“ мушкараца или његове ствари када има менструацију, када се порађа и 40 дана после тога, не сме да га додирне или да га пере, крпи одређеним данима, не сме да се поздрави са њим кад креће на пут...

оне обављају почињу од Тодорице (прва субота Великог поста) а завршиће се за Јеремијиндан (14. мај).

Уколико неки крај задеси велика суша, поново жена добија веома одговорну улогу – да умилостиви натприродне силе и од њих затражи кишу како би оно што је засејано могло и родити... Крај аграрне године је такође припадао жени, не толико у обављању послова колико у чињењу обредних радњи. Жене воде рачуна о духу жита: ките последњу руковет, сплећу је у венац или му дају неки други облик, носе га тако опремљеног у амбар, певају му док га ките, око њега играју...

Мушкарацу као представнику „овостраног“ света припада мрачна страна године или, боље речено, „мртва“ страна године, од крсних слава до Беле недеље, када практично на земљи нема живота. Главне обредне радње: „служење славе“, сечење и уношење бадњака, клање печенице, полагање, зимске обредне поворке (коледари, сировари, вучари, бушари, вертепи...) углавном су били мушки послови. Жена то може радити само у изузетним случајевима.⁶

Када се на основу овог кратког прегледа сагледа цела година, уочава се да у време буђења природе обредне радње од којих зависи опстанак обавља жена магијски „нечиста“ и представник „оностраног“. У време општег мртвила у зимским месецима обредне радње обавља углавном мушкарац, магијски „чист“ и представник „овостраног“ стварног света. Значи, за опстанак „овостраног“ животног дела света, света мушкараца, потребна је делатност жене као представника „оностраног“ – натприродног. У време зиме и мрака доминантну улогу има мушкарац као представник „овостраног“ из страха да у потпуности не преовлада „онострано“, јер је читав тај период сам по себи пун натприродног и неживотног, те је стога битна појава магијски „чисте“ особе, у овом случају мушкараца, као главног носиоца свих обредних радњи, како би ову половину године на неки начин заштитио од потпуног преласка у „онострано“.

Веома је битно питање: да ли је оваква подела улога полова случајна или не? Зашто је баш жени, магијски (ритуално) „нечистој“ и представнику „оностраног“, поверено да буде главни актер свих обредних радњи у оном делу године (летњем делу године) када се природа буди, земља рађа и када од самог тока године зависи опстанак свих, не само жене и њене породице, већ читаве заједнице.⁷ Одговор би можда требало потражити у такозваном

⁶ Такозване мушке послове жена може обављати ако је остала удовица и на тај начин је преузела улогу домаћина куће, па може обављати и послове који спадају у његов домен. Жена може бити и положајник, она меси обредне Божићне хлебове, уноси сламу у кућу, полази стоци... значи да ни у овом, „мртвом“ делу године мушкарац сам не обавља све обредне радње.

⁷ Данас се целокупна некадашња обредна пракса нашег народа свела углавном на кућу – односно породицу и њено пребивалиште и на сеоску заједницу. Према писању Д. Бандића, *Царство земаљско и царство небеско*, Библиотека XX век, Београд 1997, 160–162, кућа је простор где је доминација жене евидентна, а за све ван куће одговоран је мушкарац. Не бих се сложила са таквим мишљењем, јер жена доминира мушким простором пола године, од времена буђења природе до краја аграрне године.

животном циклусу обичаја, тачније у забранама – табуима који се односе на жену у време трудноће, порођаја, свадбеног церемонијала, а добрим делом и у посмртном ритуалу.

Посматрано са гледишта мушкарца жена поседује једну по њему натприродну особину – она даје живот, она рађа. Она је нарочито „опасна“ када даје живот – када рађа, те стога од порођаја па пуних 40 дана након тога она не сме (није смела, боље речено) ништа да дотакне у кући, нити да се „меша“ са укућанима. Ни период трудноће није безопасан; физички жена је могла да копа до самог порођаја (па на њиви и да се породи), а што се тиче осталих активности спутавале су је бројне забране, како оне по којима она представља опасност, тако и оне којима се штитила. Не могавши да одгонетне највећу тајну коју је жена поседовала, наши далеки преци су јој доделили натприродну улогу. Постала је магијски „нечиста“, „опасност“ за мушкарца, постала је представник „оностраног“ – недокучивог, постала је тајанствени елеменат у животном делу света који је припадао мушкарцу.

Са таквим својствима постала је веома слична природи и силама које у њој постоје – необјашњива. Као таква, она је могла да призове кишу, да одагна олујни облак, да успостави контакт са прецима доносећи им дарове и саопштавајући поруке, могла је посредно или непосредно да утиче на плодност усева, стоке, била је способна да одагна чини а и да их постави ако треба... Можда је због тих својих особина жена, као представник „оностраног“, једина и могла да успостави некакву везу са натприродним бићима и силама од којих је зависио опстанак људи.

На крају се поставља питање: шта жена представља у животном делу, односно у „оностраном“ свету мушкарца? Чини се да она има исти значај као и Magna Mater – Велика Мајка или Мајка Земља у животу људи уопште.